

## Kritik af den objektive fortvivlelse

Påstanden at kedsomheden er kapitalistisk har man hørt før. At betegne (livet under) kapitalismen som kedeligt er derimod ikke så almindeligt, men måske alligevel tidstypisk. Tidligere forbandt man uden skelen socialismen, kommunismen med det grå og kedelige: Hverdagen i øststaterne var grå og kedelig, hvis man skal tro medieoplysningen. Selv på farvefilm var farverne i øst gråmelerede og falmede, når der blev optaget fra vest. Dengang var der ingen der kunne finde på at kalde kapitalismen kedelig, det var let at se forskel: Forbrugerkapitalismen var farverig og fornøjelig, og over for fuld beskæftigelse og fulde varehuse og reklamernes seksualiserede sansebombardement, havde socialismen ikke en chance i det officielle mediebillede. Og alligevel kunne offentligheden tvinges til at håndtere utopiske forestillinger med tilknytning til socialismen. Nu synes kedsomheden og tristessen at brede sig parallelt med den permanente massearbejdsløshed og den dertil hørende officielle optimisme på kapitalismens vegne. Mens forbrugerræset vokser i centrum, bliver raseriet i randzonerne desparat. Kun papirklippenes indadvendte melankoli indhenter begge lejre. Fremtid er blevet til fremskrivning.

### *Krigen mod kedsomheden*

Fornylig kunne man i aviserne læse om nogle mærkværdige aktioner udført af en gruppe unge, der kalder sig DUC, hvilket bl.a. kan betyde Dansk Undergrunds Consortium. En af aktionerne bestod i - ved hjælp at ståltråd og lim - at sørge for at låse magtens repræsentanter ude fra magtens rum: Disse repræsentanter kunne ikke komme ind på Christiansborg, i Nationalbanken, i forsikringsselskaberne og andre lignende steder. Om motiverne til denne aktion kunne man læse: "De låser vores liv - vi lukker deres døre".<sup>1</sup>

Et tidligere arrangement skulle være foregået på en nedlagt salatfabrik i København. De forsamlede mennesker blev efter beskrivelserne ført igennem et uhyrligt kedsommeligt bureaukrati for endeligt at nå frem til en lille sal med en scene. Fra denne præsenterede arrangørerne sig, hvorefter de, som det siges, "hopper ned fra deres

forhøjning, løber ind mellem de forbavsede tilhørere og hovedkuld ind mod bagvæggen, som viser sig ikke at være en rigtig væg, for den vælter med en tung metallyd og afslører, at rummet i virkeligheden er dobbelt så stort, og inde bagved står et band klar med gear og lysshow og det hele, og musikken starter i samme øjeblik væggen vælter, og nu skal der være feeest".

Andre aktioner har været fællesspisning på Københavns rådhusplads med efterfølgende afpisning af rådhuset efter parolen: De pisser på os - vi pisser på dem. Da den amerikanske filmstjerne Sylvester Stallone besøgte Danmark i sit private jetfly, blev det i nattens løb overdraget til et hidtil ukendt flyselskab ved navn "Ho Chi Minh Air" ved simpelthen at påmale flyet dette navn. Det skete som kommentar til Stallones "Rambo"-figur og dens ensomme bedrifter i Vietnam, og udfra parolen at krig er dårlig underholdning. Om det modsatte er tilfældet forlyder der ikke noget om.

Det hele startede i 1985 med en større aktion kaldet "Ungdommens Ø", hvor Trekroner-fortet i Københavns havn blev besat, og hvorfra der gjordes opdagelsesrejser ind i det mærkelige danske samfund med tilhørende børsspekulanter, direktører og TV-underholdning.

### *Temaer i tiden?*

De er ikke lette at blive kloge på, de DUC-folk, men de synes at formulere og reagere på vigtige forestillinger og vilkår i tiden. Derfor referat af nogle synspunkter på og intentioner bag aktionerne.

Mangfoldigheden er et organisatorisk princip: Aktionsdeltagerne skal kun deltage i det omfang de enkelte kan stå inde for det, og man er enige om, at hvis alle skal være enige om alting, så sker der ikke nogetsomhelst. Parolediskussioner er kedelige og gør folk apatiske, og det er formentlig derfor at et af medlemmerne kan sige at "når vi erklærer kedsomheden krig, så er det meget vigtigt at forstå, at det også er en krig der er vendt mod os selv og en krig mod venstrefløjens facon. En anden siger: "Jeg tror venstrefløjens problem er, at den ikke længere er i stand til at skabe den helhed, vi har brug for". En tredje er ude efter venstrefløjens analyser, der i denne udlægning siger at det hele går ad Helvede til. "Det ændrer ikke noget at sige dét. For os drejer det sig om handling." Dem er der ikke mange steder der er muligheder for at udføre, og det er vel også derfor "at folk sætter sig ned og venter på én af cafeerne, ikke fordi jeg har noget mod cafeerne, jeg går da også selv på café, men

jeg har noget mod det sygelige miljø", som er et "salonfähig ego-trip" ifølge en helt fjerde DUC'er.

Sammenhængende med kritikken af venstrefløjen er tilsyneladende også kritikken af sproget, som ikke kan bruges eller ikke lader sig bruge til at udtrykke noget positivt: "Vi er meget præcist i stand til at rakke noget ned (...), men når vi skal beskrive noget positivt, så kan vi næsten kun udtrykke os med "Fedt" eller måske "Enormt Fedt"."

Spørger man hvad der er galt med samfundet, får man svaret, "at folk får et billede af verden som uoverskuelig. Som noget du ikke kan gøre noget ved. Det giver en afmagtsfølelse, som er utrolig svær at bryde..."

Fortolker man lidt på disse udtalelser, og på aktionerne, er der stof til videre funderinger. Isolation og afmagt synes at være centrale forestillinger i dette billede af kedsomheden, hvor også uoverskueligheden hører hjemme. Bevægelsen fra Ungdommens Ø til "fastlandet" kan ses som et forsøg på at symbolisere ungdomsverdenens afkobling fra den verden den samtidig søger at koble sig ind på. I øforestillingen ligger også et andet forhold gemt: Det er en rumlig beskrivelse af et tidsafsnit. Ungdomstiden bliver til et tidsrum i samme omfang som den stigmatiseres som samfundsmæssigt randfænomen. I en række af aktionerne spiller netop rumlige begrænsninger en rolle.

Reaktionerne på denne situation kan betjene sig af to slags redskaber, nemlig ord og handlinger. *Ord* har ingen høj kurs, og det er ikke noget nyt. Der er en lang tradition for mistænksomhed mod ord, ordmagere, sprog. Og sandt er det at sproget også er redskab for den moderne bureaukratiserede magt og manipulationer, og sandt er det at digtningen må betjene sig af de mest avancerede og artistiske tungehop for at undvige ukontrollable forbindelser og forbrugte betydninger - med velkendt resultat: Det esoteriske. Men mistænksomheden mod sproget går videre, og gennem karakteristiske glidninger kan hele tænkningen gå ud med badevandet. Intellectuel virksomhed bliver om ikke direkte suspect, så dog grundlæggende upraktisk, i realiteten unyttig og i værste fald blokerende og direkte skadelig. I denne sammenhæng går det ud over både venstrefløjens analytiske trakasserier og cafélivets afventende passivitet.

Hvad der tiltrænges er karsk *handling*, som kan trække bevidstheden ud af den indre café. I denne aktionisme løber flere forskellige tendenser sammen: Her finder man forestillinger om "krops-sproget" som mere autentisk end verbalsproget, mindre slidt, mere ægte, d.v.s. fri af samfundsmæssigheden, tydeligst i tidens interesse for teater i form netop af det ordløse som mime, dans, cirkus o.l. Snævert forbundet med denne interesse for kroppen og dens udtryk

er seksualiteten som isolationens potentielle overskridelse og nutidens identitetsdannende faktor par excellence. Men interessen for teater o.l. må også ses som et forsøg på at forene det forlængst adskilte, nemlig hånd og ånd, lyst og arbejde - i en situation hvor meningsfyldt arbejde er længere væk end en by i Rusland. Nu som tidligere er kunstneriske aktiviteter det foreløbige svar. Venstrefløjens klassebaserede analyser kan ikke samle, og egne visioner om fremtiden findes ikke. Over for "No Future" som påduttet og reelt perspektiv står - nej ikke nutiden, for nutid kan ikke eksistere uden fremtid - men nuet, øjeblikket, handlingen. Enormt fedt! Men mellem øjeblikkene gaber kedsomheden.

### *Kedsomhed psykoanalytisk*

Fenichel viderebringer en lille anekdote om en vis feltmarskal Ligne, som skal have sagt: "*Jeg keder mig ikke. Det er de andre der keder mig*". På denne måde illustreres ganske godt at det er forholdet mellem omverdenen og jeg'et der er forstyrret.

Kedsomheden som sindstilstand kan beskrives som "ulystfyldt oplevelse af fravær af impulser". Normalt forventer man impulser i sammenhæng med ulyst - nemlig med henblik på at ophæve ulysten - men ved kedsomheden ser man altså en modsætning mellem den oplevede ulyst og fraværet af handlinger der kan ophæve den, d.v.s. passivitet. Karakteristisk for kedsomhedstilstanden er imidlertid at der samtidigt optræder en trang til "intensiv psykisk beskæftigelse". Denne beskæftigelse må da "påføres" fra omverdenen, da personen ikke selv kan foretage de (drifts-)handling, som kunne udløse spændingen. Men hvorfor nu denne ambivalens, hvorfor dette krav til omverdenen? Fordi den der keder sig ikke kan finde objektet som impulserne kan rette sig imod med henblik på "Abfuhr", og objektet kan ikke findes fordi det er fortrængt. Ja, i en vis forstand *vil* det ikke findes. Det omverdenen skal bruges til er at hjælpe til med at opretholde selvsamme objektfortrængning. Sker dette, opretholdes naturligvis samtidig den ulystfyldte spænding, og netop derfor må de stimuli, som afkræves omverdenen, have samme ambivalensstruktur, som relationen mellem den der keder sig og det fortrængte objekt har. Det er forståeligt, som Fenichel siger, at den der keder sig må modsætte sig omverdensstimuli med samme kraft som den der har frembragt fortrængningen, hvis de ligger for tæt op ad det oprindelige driftsmål. Omvendt kan overførelsen af besættelsesenergien til nye objekter ikke foregå, hvis de ligger for langt væk fra det oprindelige driftsmål.

Tilbuddene fra omverdenen kan være af mange forskellige slags, men kravet til dem er, at de "må kunne forene en nærhed til virkeligheden (...) med en distance til bevidstheden om den"<sup>2</sup> - hvor virkeligheden skal forstås som den fortrængte virkelighed. Det er konflikten mellem jeg'et og det'et som er motoren: Det'et vil den oprindelige driftshandling og den nye erstatningshandling, men jeg'et er bange for at blive mindet om (forestillingen om) det oprindelige driftsmål, og derfor må jeg'et afledes og adspredes fra det.

Erstatningshandlingerne kan være af vidt forskellig karakter. Fenichel nævner de såkaldte søndagsneurotikere, som bruger arbejdet som erstatningshandling, og som derfor keder sig når de holder fri. Mennesker udstyret med en frodig fantasi, f.eks. evnen til at dagdrømme, klarer sig lettere fordi de kan betjene sig af alskens passive adspredelser. Der kan også være tale om aktive erstatninger, som man kender det ved den såkaldte "spleen", hvor de ofte bizarre hændelser produceres af den der keder sig.

En del erstatningshandlinger er vanskelige at adskille fra kedsomhedens udtryk eller "symptomer". De aktive kommer ofte til udtryk som utålmodig rastløshed. En række "tvangshandlinger" inden for det orale område som at ryge, bide negle, spise og drikke er velkendte. Fenichel nævnes også tvangsonani, og man kunne tilføje, hvad man vel kunne kalde tvangspromiskuitet. Børn kan briste i gråd når kedsomhedsspændingen bliver for stor, og Fenichel sammenfatter på skematisk vis sammenhængen på følgende måde:

"Jeg er ophidset. Tillader jeg ophidselsen at gå længere bliver jeg angst. Derfor siger jeg til mig selv: Jeg er slet ikke ophidset, jeg vil slet ikke gøre noget. Samtidigt fornemmer jeg alligevel, at jeg nok vil gøre noget, men da jeg har glemt mit oprindelige mål ved jeg ikke hvad jeg skal gøre. Omverdenen må gøre et eller andet som kan udløse mig af spændingstilstanden uden at jeg bliver angst derved. Omverdenen må udvirke at jeg handler, for så slipper jeg for ansvaret".<sup>3</sup>

Problemet er som før nævnt subjektets forhold til omverdenen. Hvis det kan få den til at makke ret - at afgive de behøvede stimuli - er der for så vidt ingen problemer, kedsomheden kan forblive ubevidst. Kan subjektet ikke få omverdenen til at føje sig efter dets behov bliver kedsomheden manifest. Resultatet bliver aggression, som kan rette sig mod omverdenen som aggressiv adfærd, destruktion o.l., eller mod jeg'et selv med depression og passivitet som resultat.

Dynamisk betragtet er kedsomheden straks et mere uhåndterligt fænomen. Fenichel løber i den forbindelse ind i den modsætning, at han på den ene side har som udgangspunkt at kedsomheden baserer sig på en fortrængning, men på den anden side forestiller sig visse

kedsomhedstilstande som depressioner med narcissistisk oprindelse. Modsætningen fremkommer ved at fortrængninger ifølge Freud ikke kan være fortrængninger af andet end forestillingsbilleder, som imidlertid først dannes efter etableringen af realjaget, d.v.s. efter den primærnarcissistiske fase. Med andre ord vil de fortrængte forestillingsbilleder typisk have forbindelse med fortrængningen af ødipuskomplekset.

I denne forbindelse er han inde på den tanke at der kan være tale om fortrængning af et *passivt* ødipuskompleks, det altid integrerede element i komplekset, hvor f.eks. drengen identificerer sig med moderen, og ønsker forførelse fra faderens side. Det kunne måske bidrage til belysning af kravene om omgivelsernes indgriben. På den anden side advares imod at tro at der ved kedsomhed fortrinsvis er tale om "drift med passivt mål", som han siger. I stedet er han som nævnt inde på den narcissistiske sammenhæng. Fenichel påpeger hvor ofte kedsomheden optræder i sammenhæng med problemer med selvfølelsen, skift i stemningsleje o.l., problemer der ofte forekommer ved depressioner med udgangspunkt i narcissistiske forstyrrelser. Omvendt tror han dog heller ikke "at narcissistiske behov henholdsvis oral-sadistiske impulser, er de eneste hvis opstemning kan føre til kedsomhed".

### *Melankoli og kedsomhed*

De nævnte glidende overgange mellem kedsomhed og depressive tilstande af forskellig art giver anledning til nogle bemærkninger om melankolien i psykoanalytisk betragtning, og om kedsomhed i forlængelse heraf. Freud siger:

"Melankolien er sjæleligt kendetegnet ved dybt smertelig nedtrykthed, en ophævelse af interessen for yderverdenen, ved at man mister kærlighedsevnen og hæmmes i enhver form for præstation og endelig ved en formindskelse af selvfølelsen, der kommer til udtryk i selvbebrejdelser og selvanklager (...)." <sup>4</sup>

Bortset fra den manglende selvfølelse, så fremviser *sorgen* de samme symptomer. Denne forskel er imidlertid vigtig: Den sørgende har mistet et kærlighedsobjekt, og ved det, fordi realitetsprøvningen har vist det. Hvad det herefter gælder er sørgearbejdet, at få arbejdet besætningsenergien væk fra det manglende objekt (billedet af det) - trods den indbyggede modstand. Dette arbejde kræver så megen energi, at der ikke bliver nogen til overs til omverdenen.

Også den depressive melankoliker lider under et objekttab, men modsat den sørgende, og med en vis parallellitet til den, der keder

sig, ved han ikke hvad det er han har tabt. Det drejer sig om "et objekttab, som unddrager sig bevidstheden". Men hvorfra kommer den jeg-forarmelse, som giver sig udtryk i de ofte hæftige selvbebrejdelser? Det er Freuds opfattelse at den påfaldende skamløshed som melankolikerens pisker sig selv foregår med, stammer fra, at det mistede objekt i yderverdenen er blevet inkorporeret i jeg'et. Kritikken fra overjeg'et mod jeg'et kan flyde frit, fordi anklagerne jo i virkeligheden rammer den som man har mistet - hvadenten tabet nu er begrundet i skuffelse, eller at man har trukket sig af andre grunde.

Melankolikeren kan ikke som den sørgende arbejde besætningen væk fra det mistede objekt. Det introjiceres i jeg'et gennem identifikation. "På denne måde forvandlede objekttabet sig til et jegtab og konflikten mellem jeg'et og den elskede person til en splid mellem jegkritikken og det gennem identificeringen ændrede jeg."<sup>5</sup>

Men hvad er det for en slags personer der bliver genstand for en sådan opslugning? Man kan sige at det er personer eller objekter, der ligner jeg'et, og Freud taler derfor om objektvalg af narcissistisk type. Dette er så at sige forudsætningen for at der kan foregå en regression til narcissismen. Forudsætningen for udviklingen af melankolien er endvidere at der er tale om stærk binding til objektet, men at denne binding alligevel let kan skuffes, og dermed påføre narcissistiske krænkelser. Til karakteristikken af objektrelationen hører ambivalensen: Det er had-kærlighedsforholdet til moderbrystet i den orale fase der her spøger. "Har kærligheden til objektet, der ikke kan opgives, når objektet selv opgives, søgt tilflugt i den narcissistiske identificering, så aktiveres hadet mod dette erstatsningsobjekt, idet det forhåner og nedværdiger det, samt påfører det lidelse, og i denne lidelse opnår det en sadistisk tilfredsstillelse" - jævnfør Fenichels omtale af de oral-sadistiske impulser ovenfor.

Erich Fromm kaster yderligere lys over forholdet mellem kedsomhed og depression idet han skelner mellem tre typer kedsomhed. Den første sammenfatter dem der ikke keder sig, fordi de kan reagere "produktivt på aktiverende stimuli". Den anden type beskriver dem som keder sig, men ikke er bevidste om det, fordi "behovet for konstant skiftende "flade" stimuli tilfredsstilles". Den tredje type vedrører de depressive, som ikke kan reagere på "nogen form for normal stimulering".

Ordet kedsomhed anvendes forskelligt i de tre tilfælde bemærker Fromm: Kedsomhed er anvendt adfærdsbeskrivende i forhold til type to, "d.v.s. at personen keder sig når stimuleringen er utilstrækkelig, men vedkommende er faktisk i stand til at respondere når hans kedsomhed er kompenseret. I det tredje tilfælde kan den ikke kompenseres. Vi taler her om kedsomhed i en dynamisk, karakter-

rologisk betydning, og den kan beskrives som en tilstand af kronisk depression. Men forskellen mellem kompenseret og ikke-kompenseret, kronisk kedsomhed er udelukkende kvantitativ".<sup>6</sup>

Inddragelsen af Fromm giver anledning til nogle spørgsmål: Et er (stadig) om man kan psykoanalysere samfundet. Her må det være på plads at minde om Adornos advarsel mod at "sociologisere" psykoanalysen. Med særlig adresse til "de revisionistiske skoler" kalder han tendensen for en kastration af psykoanalysen, netop fordi den udskifter driftsteorien med en jegpsykologi - og det er præcis hvad Fromm gør. Adorno fastholder at den samfundsmæssigt producerede udspaltning af individet må have analytisk-videnskabelige konsekvenser. Psykisk struktur og samfundsstruktur kræver hver sine videnskabelige tilgange. Sammenhængen mellem de to strukturer kommer til udtryk som et brud.

Betyder det nu at psykoanalysen er uanvendelig til forståelse af (påståede) tidstypiske fænomener som kedsomhed? Kedsomhed er en oplevelse, en fortolkning af bestemte samfundsmæssige forhold, situationer, og selv om man næppe kan sige at det ubevidste bestemmer tolkningerne, så leverer det materiale til deres udtryk og giver dem kraft og valør. Nye frustrationer henter energi fra gamle, men denne relation er kompliceret og ikke automatisk, og bl.a. derfor er psykoanalysen ikke nogen adfærdsvidenskab.

Netop denne sammenhæng drøftes i forbindelse med den såkaldte narcissisme. Det foranlediger et sidste spørgsmål, nemlig om kedsomheden kan have noget at gøre med motivationsstrukturer i den nye socialisationstype. Er det man føler når f.eks. man ikke kan få personerne i omgivelserne til at fungere som understøttere af det vaklende jeg - er det kedsomhed? Den ikke-videnskabelige brug af ordet er fleksibel. Før den videnskabelige psykologi udskilte den manio-depressive som syg, indgik han som del af et mere omfattende betydningskompleks, et "syndrom", som rummede både kedsomheds- og melankoliformer.

### *Ennui og afmagt*

Ved siden af de patologiske eller behandlingskrævende former for kedsomhed og melankoli, som psykoanalysen beskæftiger sig med, findes mere "normale" tilstande. Fenichel karakteriserer den "normale" kedsomhed som den der "indtræder, når man ikke må gøre hvad man gerne vil, eller når man skal gøre noget man ikke har lyst til".<sup>7</sup> Disse situationer ligner de patologiske siger han, derved at

noget forventet ikke indtræder. Realitetsprincippet fungerer ikke som regulator af forholdet mellem lysten og omverdenen.

I den dagligsproglige beskrivelse af kedsomheden kan man se at tilstanden er i familie med sorgen: At kede sig har rødder tilfælles med det at være ked af det. At drømmeaktiviteter ikke er fjerne for den der keder sig fremgår af at man kan falde i søvn af kedsomhed - eller true med det: Gab gab! Om man ligefrem kan dø af det er nok vanskeligere, men at livskraften synes udtømt ved kedsomhed fremgår af sproglige formuleringer som f.eks.: Jeg er ved at dø af kedsomhed.

Som ordene har deres historie, således også det de betegner. Det ses måske tydeligst i forbindelse med melankolien. I almindelige leksika kan man læse at melankoli både betegner den patologiske manio-depressive sindssygdom og almindelig nedtrykthed, tungsind, som har mange grader og varianter: Glædesløshed, håbløshed, tristhed, passivitet, ubeslutsomhed, isolation. For melankolikeren antager bagatellerne uhyre dimensioner, fremtiden tegner sort og der ruges over fortidens handlinger. Opslagsværkerne oplyser også at "M." betyder sort galde, og at dette står i forbindelse med den såkaldte humoralpatologi. Dermed trækkes der lange linier bagud. Læren om sygdommes sammenhæng med de fire legemsvæsker slim, blod, sort og gul galde stammer fra Hippokrates, den medicinske videnskabs grundlægger. Melankoli er det græske ord for sort galde. Væskernes blandingsforhold er grundlag for de fire temperamenter, som ligeledes blev beskrevet gennem parametrene fugtighed og temperatur. Melankoli betød for meget af det tørre og kolde, for megen sort galde - en galde der i øvrigt havde sit udspring i milten.

I sit komplicerede værk om det barokke, tyske sørgespil og den allegoriske tænkemåde, forsøger Walter Benjamin at efterspore det betydningskompleks, som fra antikken og fremefter blev knyttet til melankolibegrebet. I denne forbindelse er han inde på at en central figur i middelalderens melankoliforståelse trækker lange spor i de følgende århundreder, nemlig *magten*. "Fyrsten er det melankolskes paradigme", siger Benjamin, og citerer Pascal fra den del af "tankerne", som i den danske oversættelse er blevet til kedsomhed. Et citat fra denne kan illustrere tankegangen:

"En Konge er omringet af Folk, der kun tænker paa at adsprede Kongen og forhindre, at han tænker paa sig selv. For om han end er Konge nok saa mange Gange, bliver han elendig, naar Tanken gaar den Vej."<sup>8</sup>

Begynder han nemlig at tænke på sig selv, opdager han hurtigt hvor let magten kan frarøves ham, hvor let han kan dø, "og straks bliver Sindet et Bytte for Kedsomhed, Sortseen, Bedrøvelse, Sorg,

Kummer og Fortvivlelse", som det udtrykkes et andet sted. I det franske sprog løber kedsomhed og melankoli sammen i begrebet *ennui*.

Benjamin opsporer andre sammenhænge med meget gamle rødder: Melankolikeren er den geniale som ender som gal (tyrannen), og den intellektuelle eller grubleren, som gennemborer jorden med sit blik, og som derfor er knyttet til jorden og synssansen. De forskellige modsætninger mellem den antikke, den middelalderlige og den ny-klassiske melankoliopfattelse skal ikke søges udredt her, men det skal nævnes at Benjamin holder Hamletfiguren for den perfekte formidler mellem disse opfattelser. Også i dette skuespil står individ-magtrelationen centralt på både det intime, det sociale og det metafysiske plan. Hovedskallen er den allegoriske fremstilling af livsbanen.

Hvordan afmagt, kedsomhed og oprør kan hænge sammen kan man se ved at studere forholdet mellem kongemagt og adel i Frankrig under Ludvig den 14. Under ham "bliver det tydeligt hvilke farer der truer, hvis eneherskeren forsømmer sine magtudligningsfunktioner. Adelen lider under sin tvungne lediggang, som blot udtrykker den plage det er at være udelukket fra alle relevante handlinger og afgørelser. Et sådant afsnøret handlingsberedskab kræver en ventil: Siden Henrik den 3. har den været hofceremoniellet..."<sup>10</sup>

Denne strengt regulerede etikette var på dette tidspunkt det system som kompenserede for adelens mangel på indflydelse. Omstændelig etikette var det tidsfordriv som skulle fordrive afmagtens kedsomhed og melankoli. Imidlertid var Ludvig den 13. ikke tilstrækkelig opmærksom på at han selv måtte deltage i dette avancerede tidsfordriv for at få det til at udfylde sin funktion, resultatet var at kedsomheden blev manifest, og i 1648 forsøgte dele af adelen i alliance med dele af borgerskabet oprør mod enevælden - den såkaldte *frond*. Oprøret mislykkedes, og oprørerne tilpassede sig eller resignerede, som f.eks. La Rochefoucauld, der 1665 udgav sine melankolske *Maximer*. Ludvig den 14. forsømte (som voksen) som bekendt ikke sine pligter over for ceremoniellet.

Aristokratiet forarbejdede afmagttilstandens kedsomhed kollektivt i salonen. Følelserne forarbejdedes, krigskarlene blev til skriverkarle og kedsomheden dermed fjernet fra magtcentrets overflade.

Springer man frem til den borgerlige epoke for at eksemplificere sammenhængen mellem kedsomhed og afmagt, finder man nye udtryk for den. Mulighederne for kollektiv affektregulering er nu afsnørede, det borgerlige subjekt er henvist til sig selv, til refleksionen, hvis det vil kompensere for den samfundsmæssighed, som

endnu ikke - eller ikke længere - er i dets magt. Men resignationen har flere rum: Naturen og intimsfæren.

I romantisk digtning kan naturen forstås som et tilflugtssted uden for samfundsmæssigheden. I naturen kan refleksionen genoprette den almenhed, som det borgerlige samfund opløser i praksis. Men det er en speciel refleksion, en refleksion som bedre karakteriseres som vegeteren, altså i virkeligheden en regression til plantelivets oceaniske væren, hvor klokkeværkets abstrakte tid, og den dertil knyttede målrationelle handling, er ophævet. Arbejdet er i denne tankegang, som den f.eks. kommer til udtryk i Fr. v. Schlegels "Lucinde", overladt til filistrene, og man aner de aristokratiske vilkår bag programmet: Et geni arbejder ikke, og er det desuden i gode økonomiske kår, er det heller ikke afhængigt af markedet.

"Inderligheden er en restriktion af den humane eksistens til en privatsfære hævet over tingsliggørelsens magt. Men som privatsfære tilhører den selv, omend polemisk, det samfundsmæssige bygværk".<sup>11</sup> Det skriver Th. W. Adorno i sin bog om Søren Kierkegaard, i et forsøg på at udrede interieuret som inderlighedens rum. Kernespørgsmålet, af hvilken art "restriktionen" er, kræver en "sociologi om inderligheden", som ikke eksisterer. Hvordan inderligheden kan udspille sig i interieuret, giver Adorno et eksempel på med et Kierkegaard-citat, der fortæller om Johannes Climacus:

"Naar Johannes stundom bad om Tilladelse til at gaa ud, da fik han oftest Afslag; hvorimod Faderen en enkelt Gang til Vederlag foreslog ham ved hans Haand at spadsere op og ned af Gulvet. Dette var ved første Øjekast fattig Erstatning, og dog... den skjulte noget ganske andet i sig. Forslagene blev antaget, og det blev ganske overladt Johannes at bestemme, hvor de skulde gaa hen. De gik da ud ad Porten, til et nærliggende Lystslet, eller ud til Strandkanten, eller om i Gaderne, alt eftersom Johannes vilde det; thi Faderen formaaede alt. Medens de gik op og ned ad Gulvet, fortalte Faderen alt, hvad de saa; de hilste paa de forbigaaende, Vognene larmede dem forbi og overdøvede Faderens Stemme; Kagekonens Frugter var mere indbydende end nogensinde."<sup>12</sup>

Og Adorno kommenterer at det her er flaneuren der er ude at gå på eget stuegulv, men virkeligheden er kun en spejling af inderligheden.

Hvad den magtesløse Johannes får tilbudt i stedet for virkeligheden er fantasi, men det er en fantasi, som kun tilsyneladende er styret af ham. Det er den altformående magt der har monopol på fortællingen og omverdensforståelsen. Nok blev kagekonens frugter ekstra tiltrækkende, men muligheden for at smage dem forblev afskåret. Snart kan Johannes slippes løs på de rigtige frugter, men han vil da have lært at holde sig i skindet.

For Kierkegaard forsvandt virkeligheden: Materielt var den uden betydning, da han levede af arven fra faderen, og i tænkningen forsvandt den også. Subjektet havde ikke noget objekt eller objektet var den egne subjektivitet, og denne indesluttende selvspejling, "den tilfangetagnes affekt", som Adorno siger, er tungsindet.

Fra flanøren på stuegulvet i småstaden til flanøren på gaderne i storbyen Paris. Ifølge Walter Benjamin er flanøren den intellektuelle som går på markedet for at undersøge det med henblik på købere i en tid hvor mæcenerne forsvinder. I denne usikrede overgang fremtræder intelligensen som bohème. For flanøren bliver gaden til interiør og husfacaderne at ligne ved borgernes fire vægge, men han føler sig ikke hjemme, og den digtning som kommer ud af det er, som Benjamin siger, "ikke hjemstavnskunst, allegorikerens blik der rammer byen er tværtimod den fremmedgjortes blik. Det er flanørens blik, hvis livsform endnu kaster et forsonende skær over den trøstesløse tilværelse for de kommende storbymennesker". Og han tilføjer om Baudelaire, som er omdrejningspunkt for disse iagttagelser, at han netop "henter sin næring fra melankolien".<sup>13</sup>

Gennem Baudelaire tegner Benjamin et billede af moderniteten, og den intellektuelles skæbne heri synes at være melankolien og kedsomheden. Melankolien synes at blive alment eksistensvilkår i takt med magtens afpersonificering. Objektiv fortvivlelse kalder Adorno disse vilkår.

### *Kedsomheden dialektisk*

Et sted i "Passage-værket" spørger Benjamin hvad den dialektiske modsætning til kedsomheden er. På karakteristisk vis besvarer han ikke spørgsmålet, men lader det simre videre i læserens bevidsthed. Antydningen rundt i værket, og i andre skrifter, kan måske lede én på sporet af et svar:

For Benjamin er kedsomheden en venteposition, en overgangsfase, et muligt vendepunkt. "Vi keder os når vi ikke ved hvorpå vi venter", og "kedsomheden er tærsklen til betydningsfulde handlinger". I sådanne formuleringer gribes på én gang samfundsmæssige og individuelle tilstande. Søvntilstanden bruges som billede på den apatiske overflade, som ikke afslører de anelsesfulde drømme, ja kedsomheden bliver ligefrem til "index for delagtigheden i kollektivets slumren".<sup>14</sup> Karakteren af den mulige opvågnen står hen.

I sin artikel om fortælleren er Benjamin inde på kedsomheden som en nærmest naturgroet tilstand af selvbåren receptivitet, som er

knyttet til overførslen af de erfaringer, som under småborgerlige produktionsforhold lader sig formidle i fortællingens form:

"Denne assimilationsproces, som udspiller sig i dybden, kræver en tilstand af afspænding, som bliver sjældnere og sjældnere. Er søvnen den legemlige afspændings højdepunkt, så er kedsomheden åndens. Kedsomheden er den drømmefugl, der udruger erfaringens æg. Knitren i bladskoven fordriver den. Dens reder - de aktiviteter der forbinder sig i kedsomhedens inderlighed - er allerede uddøde i byerne, og forfaldet på landet." <sup>15</sup>

I det moderne samfund må bevidstheden beskytte sig mod en sådan receptivitet - sanseindtrykkene ville ellers bombardere bevidstheden sønder og sammen - og en ny målhæmmet rastløshed må afledes med bestandigt nye oplevelser, som den kapitalistiske omverden da også falbyder med stor flid.

Den samfundsmæssige udvikling afsætter således forskellige former for kedsomhed, eller fremtvinger forskellige måder at håndtere omverdenen på for at tilfredsstille det behov, som kedsomheden er udtryk for. Siegfried Kracauer, der samtidigt med Benjamin og på lignende måde forsøgte at begribe kedsomheden dialektisk, skelner mellem den vulgære kedsomhed og den radikale. Som hos Benjamin er det den radikale der interesserer, den der muliggør samlingen af modernitetens splittede, ulykkelige bevidsthed. For Kracauer er det at kede sig den eneste sømmelige beskæftigelse i en verden, som er reelt kedelig. At kede sig giver en vis sikkerhed for at man endnu er herre over sin egen eksistens. Kedsomheden giver én mulighed for at komme til sig selv, og ikke fortabe sig i omverdenens adspredelser.

Også hos Kracauer står det stærke, integrerede jeg over for det tomme eller opløste, sig i vareverdenen fortabende jeg - det jeg der, som han siger, *er* uden at *være*. Når Kracauer skal skildre stederne for jeg'et og koncentrationen på den ene side, og adspredtheden og fortabelsen på den anden, så er det karakteristisk nok det hjemlige over for byen, gaderne, der modstilles. Den produktive, radikale kedsomhed synes knyttet til interieuret. Han anbefaler - omend med ironisk drejning - at man trækker gardinerne for solskinnet, og overgiver sig til sofaen. Her kan man lege med ideer og udkaste projekter hensunken i egen tristesse. Slipper denne tålmodige passivitet op, og bliver kedsomheden slet og ret ubærlig, så må man på gaderne, hvor man i tvangen til adspredelser går i næsten kemisk forbindelse med reklamens budskaber eller opløses i filmidolernes skiftende identifikationstilbud i biograferne.

Den overhalede receptivitet, som Benjamin taler om, modsvarer af den "antenneskæbne", <sup>16</sup> som det moderne storbymenneske er underlagt, og som hensætter det i en "tilstand af permanent modta-

gelse", der forhindrer den personlige kedsomhed og erfaringer med egen subjektivitet. Kracauer skriver dette i sammenhæng med en karakteristik af radioen. Et halvt århundrede senere har sagen ikke ændret sig. Tværtimod er mulighederne i den personlige kedsomhed blevet kvantitativt forringede med udvidelsen af medieadspreldelserne. Faktisk kan man hævde at sofahjørnet idag er totalt okkuperet, og at den personlige kedsomhed ikke har en chance i intimsfæren. Bevægelsen har allerede længe gået den modsatte vej: I samme omfang som medieoffentligheden har gennemtrukket intimsfæren, at fjernsynet er blevet en del af interieuret, i samme omfang søges nye interiører etableret i offentligheden. Caféerne kan ses som et udtryk herfor. Et kommercielt indlejret, og derfor skrøbeligt hjemsted for både hensunken egocentri, observation og kommunikative muligheder i smågrupper.

"Dialektiseringen" af kedsomheden fremkalder en velkendt figur, nemlig oplysningstankegangens modstilling af det koncentrerede, og derfor myndige og stærke, jeg med det adspredte og fremmedgjorte, og derfor umyndige, individ. Hverken Benjamin eller Kracauer efterlader den mindste tvivl om deres inderlige forhold til begge sider af figuren. Deres situation som intellektuelle tillod dem erfaringer med både pligten og lysten og om ikke ophævelse af modsætningen i kedsomheden, så netop fastholdelsen af den som indre brændpunkt.

### *Utopiens afsæt*

Intellektuelle har længe delt skæbne med børnene. De er uproduktive, irriterende og ansvarsløse. Udenfor, afmægtige. Nye tendenser i samfundsudviklingen har bragt de intellektuelle i nyt og mere broget selskab. Disse samfundsmæssige tendenser beskriver Oskar Negt som kapitalismens nye erosionskrise. Objektivt fremtræder krisen som kronisk arbejdsløshed og marginalisering af store dele af befolkningen. Dertil kommer legitimationstab for magtsystemerne. Subjektivt kendetegnes den ved "at de gamle autoritært-autoritetsbundne socialkarakterers pansringer begynder at blive porøse",<sup>17</sup> magtsystemerne kan ikke i samme grad som tidligere regne med folks lydighed.

Erosionskrisen bevirker opdelingen af samfundet i to "virkeligheder", hvor den marginaliserede, "anden" som nævnt er kendetegnet ved sin heteogene sammensætning. Marginaliseringen og den stigmatisering i forhold til offentlige hjælpeapparater, som rammer mange af grupperne i denne "virkelighed", bevirker formelt set en

opløsning af "rummet og tiden til noget de tilsyneladende uendeligt frit kan råde over",<sup>18</sup> Denne frie disposition er imidlertid reelt en "tom beskæftigelse" fordi den helt igennem er præget af det kapitalistiske arbejde, omend indirekte, gennem dets fravær. En betydningsfuld konsekvens af denne sammenhæng er at befrielse *fra* arbejdet ikke giver nogen frihed, men må gennemsættes samtidig med en befrielse *af* arbejdet. Utopien kan ikke *funderes* på "den anden virkelighed" fordi friheden er udelelig.

Tvungen fritid hele døgnet er en samfundsmæssig tilspidsning af den traditionelle fritid. Ligesom arbejdet er ufrit, således er også fritiden ufri. Hos Adorno beskrives denne fritid som kedsomhedens samfundsmæssige grundlag: "Kedsomheden er en funktion af livet under tvangen til arbejde og under den rigorøse arbejdsdeling."<sup>19</sup> Den er "genspejlingen af det objektive grå", og - på grund af samfundets uigennemsigthed - "nært forbundet med den berettigede eller neurotiske følelse af afmagt: Kedsomheden er objektiv fortvivlelse".<sup>20</sup>

I en situation, hvor "ingen højere form for samfund konkret er synlig", da er der for Adorno to reaktionsmåder for den intellektuelle: Aktionisme og det dermed sammenhængende krav om handling på den ene side, og kritisk tænkning på den anden. Aktionismen er "pseudoaktivitet, der overspiller sig selv med henblik på egen publicity". "Også politiske handlinger kan synke ned til pseudoaktivitet, til teater", siger Adorno i 1969. Omvendt mener han at "netop i en situation, hvor dørene er stængt, må tanken ikke afbrydes", hvor meget denne type aktivitet end bliver beskyldt for resignation, for i den kompromisløse, kritiske tankevirksomhed er utopien opbevaret. Ja, det utopiske moment er "desto stærkere jo mindre den objektiverer sig til utopi og derved saboterer dens virkeliggørelse". Og endelig: "Tanken er lykke, selv hvor den bestemmer ulykken: nemlig idet den udtrykker den."<sup>21</sup>

Den sidste tilføjelse er vigtig for kun på den måde kan tanken opbevares og indgå i kommunikationen. Og netop derigennem minder den om at æblet ikke falder langt fra stammen: Selv om man i de to Adornoelever Negt og Habermas' beskrivelser af forholdenes øjeblikkelige tilstand finder mange fællestræk, så skilles vandene netop på spørgsmålet om utopiens grundlag.

Habermas har forlængst opgivet arbejdet som grundlag for forandringer inden for kapitalismen.<sup>22</sup> I foredraget om "den nye uoverskuelighed" - med den "gamle" tænkes der særligt på samfundstilstanden i begyndelsen af attenhundredetallet og intelligensens reaktion derpå - taler han om at de utopiske energier er udtømt, særligt dog den på arbejdet funderede. Årsagen til at utopien har mistet sin folkelige appel er at den i vor del af verden, gennem hele dette

århundrede, har været knyttet til velfærdsstatsprojektet. Dette projekt viser sig med tiltagende tydelighed ikke at kunne realiseres, altså sikringen af et bedre liv for alle i fremtiden.

En af reaktionerne på denne situation er neokonservatismen, som også den danske, borgerlige regering har del i. Habermas beskriver det typiske indhold i denne reaktion på denne måde: Markedskræfterne styrkes, statslige hjælpeforanstaltninger reduceres og visse korporative elementer forstærkes. Kulturpolitikken får til opgave på den ene side at bringe de intellektuelle i miskredit "som modernitetens magttiliderlige og uproduktive bærere",<sup>23</sup> og på den anden side at pleje den traditionelle kultur.

For Habermas er markedet ikke nogen hjælp. Både staten og markedet "overforbruger" deres respektive styringsmedier, nemlig magt og penge, til ugunst for *den private livsverden*, som af samme årsag trues med at blive koblet af fra den kombination af stat og marked, som Habermas kalder *systemet*. Ved livsverdenen forstår han det andre teoretikere kalder det civile samfund eller dagliglivet, og mediet for denne verden er solidaritet. Det er denne solidaritet Habermas hævder må være utopiens grundlag. Solidaritet skabes gennem kommunikation, eller interaktion, som han ville have sagt tidligere. Han advarer imidlertid mod at foreskrive indholdet: Hvad der kan angives er "nødvendige, men almene betingelser for en dagligdags kommunikationspraksis",<sup>24</sup> som menneskene selv skal realisere.

Som Negt opererer Habermas med en ny, samfundsmæssig spaltning, som ikke modsvarer den gamle klassesdichotomi. (Begge nævner Gorz' "ikke-klasse af ikke-arbejdende".) Habermas' "system" svarer til Negts "første virkelighed", og "livsverdenen" til "den anden virkelighed". De forskellige begreber afslører forskellige interesser og projekter: Hvor Negt argumenterer for fagforeningernes centrale rolle - og dermed arbejderbevægelsens historiske rolle, i kampen for en *radikalt* nedsat arbejdstid, og dermed for *muligheden* af en fritid frigjort fra arbejdets tvangssammenhæng, som så igen kunne danne baggrund for reelle emancipationsprocesser og befrielse af arbejdet, da er Habermas' projekt (vistnok) at forsvare en herredømmefri zone mod ethvert systems totalisering, at forsvare et privatrum, som ikke går op i samfundsmæssigheden.<sup>25</sup> Måske kan man sige at han vil tillade, hvad de klassiske utopier forbød: Rum for kedsomheden og melankolien - for ulykken.

Negts binding til "den første virkelighed" er ikke blot en strategisk position som sikrer fagforeningerne plads, det er fastholdelsen af subjekt-objektdialektikken, hvor mennesket gennem sin bearbejdning af naturen producerer og reproducerer både samfundet og subjektet. Man kan "ikke bare springe ud af denne subjekt-objekt-

dialektik, der jo er et gensidigt konstitutionsforhold, og ikke et simpelt kausalforhold. Alternativet til det borgerlige erhvervsarbejde, der har gjort os dumme og ensidige, er ikke den idealistiske illusion om en ophævelse af arbejdet som sådan, men kampen for at mangfoldiggøre og udvide samfundsmæssigt anerkendte former for arbejde, der står i egenproduktionens og selvvirkeliggørelsens tjeneste".<sup>26</sup> Lige under overfladen ligger her sammenligningen mellem arbejde og kunst, og Negt citerer da også Marx, der jo selv bruger kunsten som forbillede for det frie arbejde:

"Virkeligt frit arbejde, som f.eks. dette at komponere, er netop samtidig den mest forbandede alvor, den mest intensive anstrengelse."<sup>27</sup> Hvad der ikke siges direkte her, men som spiller en rolle for Negts tankegang, er at det at arbejdet er frit betyder, at det er noget der gøres ikke alene frivilligt, men med lyst. Men skal værket drives af lysten kræves - tid. Den stjalne tid må kræves tilbage, for først i en selvforvaltet tid kan det lystprincip, som samfundet længe har trukket menneskene om ved næsen med, få muligheder for at herske. Med Marcuse i hånden siger Negt at "lystprincippet skal forme realitetsprincippet - det er et meningsfyldt krav til et samfund, som simpelthen er nået til et punkt, hvor hele dets eksistens er afhængig af, at det tillader lystprincippet *samtidig* med at det gør det uopfyldeligt, nemlig ved at skabe permanente spændingstilstande af forlyst og erstatningstilfredsstillelse i en åben behovsspiral".<sup>28</sup>

Forudsætningerne er tilstede, men der kræves tid til at erkende det, og fem timer ugentligt rækker ikke. At gennemtvinge bare dét kræver en magt, som klart nok ikke er tilstede. Netop derfor er det nødvendigt at der er nogen der søger at holde fremtiden åben, for hvorfor i alverden skulle man koncentrere sig og tage sig sammen, hvis man ikke har noget fornuftigt at tage sig til. Det stærke jeg og det myndige menneske tilhører fremtiden. Det er et drømmebillede.

## Noter

- 1 Dette og de følgende citater om og af DUC-folk er alle hentet fra tidsskriftet Press og dagbladet Information.
- 2 M.Bruun Andersen s.46.
- 3 Fenichel s.115.
- 4 Freud s.224.
- 5 Freud s.228-29.
- 6 Fromm s.326.
- 7 Fenichel s.119.
- 8 Pascal s.68.
- 9 Pascal s.65.

- 10 Lepenies s.49.
- 11 Adorno 1980 s.95.
- 12 Adorno 1980 s.85.
- 13 Benjamin 1973 s.105.
- 14 Benjamin 1982 s.164. De to foregående citater fra s.161.
- 15 Benjamin 1977 s.446.
- 16 Kracauer s.323.
- 17 Negt s.57.
- 18 Negt s.63.
- 19 Adorno 1972a s.83.
- 20 Adorno 1972a s.84.
- 21 Adorno 1972b s.203. De tre foregående s.202, 200 og 201-2.
- 22 Han har skilt emancipationen fra naturtvangen ud fra emancipationen af samfundet.
- 23 Habermas 1985b s.154.
- 24 Habermas 1985b s.161.
- 25 Habermas er af den opfattelse at afkoblingen af livsverdenen rummer farer for at denne bliver et nemmere bytte for kolonisering fra bl.a. massemediernes side.
- 26 Negt s.163.
- 27 Citeret efter Negt s.174.
- 28 Negt s.193.

## *Litteratur*

- Th. W. Adorno: "Fritid", i: *Kritiske modeller*. Kbh. 1972, a.  
 " " "": "Resignation. Bemærkninger om teori og praksis", i: *Kritiske modeller*. Kbh. 1972, b.  
 " " "": "Postscriptum", i: *Psychoanalyse und Soziologie*. Gravenhage 1973 (Rotdruck).  
 " " "": *Kierkegaard. Konstruktion af det æstetiske*. Kbh. 1980.  
 M. Bruun Andersen: "Underholdning: En alvorlig sag!", i: F.Mortensen m.fl. (red.): *Underholdning i TV*. Viborg 1981.  
 W.Benjamin: "Paris, det 19. århundredes hovedstad", i: *Kulturindustri. Udvælgte skrifter*. 1973 (Kbh.).  
 " " "": "Ursprung des deutschen Trauerspiels", i: *Gesammelte Schriften Bd.I(1)* Memmingen 1974.  
 " " "": "Der Erzähler", i: *Gesammelte Schriften Bd.II(2)* Memmingen 1977.  
 " " "": "Das Passagen-Werk", i: *Gesammelte Schriften Bd.V(1)* Memmingen 1982.  
 O.Fenichel: "Zur Psychologie der Langeweile", i: *Psychoanalyse und Gesellschaft*. Frankfurt am Main 1972.  
 S.Freud: "Sorg og melankoli", i: *Metapsykologi 1*. Viborg 1974.  
 E.Fromm: *The Anatomy of Human Destructiveness*. 1977 (Penguin).  
 J.Habermas: "Konservative Politik, Arbeit, Sozialismus und Utopie heute", i: *Die Neue Unübersichtlichkeit*. Nördlingen 1985, a.

- " ": "Die Krise des Wohlfahrtsstates und die Erschöpfung utopischer Energien", i: *Die Neue Unübersichtlichkeit*. Nördlingen 1985, b.
- M.Horkheimer/Th.W.Adorno: *Oplysningens dialektik*. Haslev 1972.
- "Information" 18.-19. okt. 1986.
- S.Kierkegaard: *Enten-Eller*. 1982 (Gyldendal).
- S.Kracauer: "Langeweile", i: *Das Ornament der Masse*. Baden-Baden 1977.
- W.Lepenies: *Melancholie und Gesellschaft*. Baden-Baden 1981.
- O.Negt: *Det levende arbejde - den stjålne tid*. Viborg 1985.
- B.Pascal: *Tanker*. 1974 (Gyldendals Uglebøger).
- "Press" nr.11, 26. sept. 1986.
- P.Weigelt: "Kedsomhed", i: *Kontekst* nr.35, 1978.